

VAN ALLE MARKTEN THUIS?

Ondernemers en ambachtsmeesters in de Brusselse bouwsector tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw*

Abstract

The role of craft guilds in the urban economy of early modern Europe remains an intensely debated question in recent historiography. The so-called guild debate has so far gravitated primarily around questions involving product innovation. But how do we need to understand the role of corporative institutions in the building trades? An important economic branch with very limited product innovation in the early modern period, it nevertheless witnessed important organizational innovations, concentration trends and social tensions. This article focuses on the execution of public building works in Brussels during the second half of the eighteenth century. By studying entrepreneurs and master builders who were active in this domain in relation to the guild of the masons, slaters, sculptors and stonecutters, this research concludes that the corporative element was not a negative factor in the development of enterprise, and that processes of market segmentation went hand in hand with the coexistence of different social groups within corporative structures.

Inleiding

Sinds een tweetal decennia staan de ambachtsgilden opnieuw in het middelpunt van de historiografische belangstelling. Ondanks deze hernieuwde aandacht is een consensus met betrekking tot de rol van deze instellingen in de middeleeuwse en vroegmoderne economie verder weg dan ooit. De zogenaamde revisionistische school, waarbij Stephen R. Epstein geldt als een van de belangrijkste voortrekkers, benadert ambachten als instituties die de werking van de vrije markt corrigeerden op een manier die zowel voor de leden van het ambacht als voor de stedelijke samenleving positieve effecten sorteerde.¹ Een eerder conservatieve strekking, aangevoerd door Sheilagh Ogilvie, benadrukt op zijn beurt de nefaste effecten van corporatieve instituties, die

* Deze bijdrage is een herwerkte versie van het masterverhandeling die ik in 2011 neerlegde aan de Vrije Universiteit Brussel. Ik dank Anne Winter, Hugo Soly, Heidi Deneweth

volgens de aanhangers van deze school enkel gericht waren op het behouden van de eigen machtspositie binnen het marktgebeuren. Deze conservatieve school houdt vast aan het beeld van ambachtsgilden als conservatieve beroepsverenigingen, gericht op het monopoliseren van het meesterschap en zodoende een blok aan het been van principes als productinnovatie en vrije concurrentie, die stevast geassocieerd worden met ‘moderne’ kapitalistische productieprocessen. Voor hen waren de ambachten inefficiënte mechanismen die innovatie belemmerden, de ontwikkeling van een industriële economie afremden en ‘pre-industriële’ productiestrategieën in stand hielden.²

Het ambachtsdebat wordt echter gekenmerkt door een sterke focus op allerhande export- en luxenijverheden, waarbij voornamelijk innovaties in het productieproces centraal staan. De bouwsector, met haar geringe productinnovaties, blinkt echter uit door haar afwezigheid binnen deze problematiek. Historici zijn het er over eens dat de bouwsector – goed voor 15 à 20 procent van vroegmoderne stedelijke economieën – een bijzonder belangrijke economische sector was.³ Ondanks deze brede consensus, blijven studies met betrekking tot de economische organisatie van het bouwvak relatief schaars.⁴ Toch zijn er goede argumenten aan te halen die erop wijzen dat deze schijnbaar vergeten sector een fundamentele bijdrage kan leveren aan het aanhoudende debat. Onderzoek heeft immers aangetoond dat de bouwnijverheid al vroeg een economische sector was waar grootschalige en kapitaalkrachtige ondernemers bijzonder actief waren en waar concentratietendensen en schaalvergroting eerder regel dan uitzondering waren. In 1992 concludeerde Linda Clarke dat de aanleg van de wijk Brill Park in Londen aan het einde van de achttiende eeuw aanleiding gaf tot grootschalige ondernemingsstructuren die enkel mogelijk waren buiten het bestaande corporatieve stelsel, dat volgens Clarke reeds geruime tijd in verval was.⁵ Desalniettemin zijn er

en Ellen Debackere, alsook de anonieme referenten en de redactie van TSEG voor de vele constructieve en kritische opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

1. Catharina Lis en Hugo Soly (eds.), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel 1994); Catharina Lis en Hugo Soly (eds.), *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel 1997); Maarten Prak e.a. (eds.), *Craft guilds in the early modern Low Countries* (Ashgate 2006); S.R. Epstein en Maarten Prak (eds.), *Guilds, innovation and the European economy, 1400-1800* (Cambridge 2008).

2. Sheilagh Ogilvie, ‘Rehabilitating the guilds: a reply’, *Economic History Review* 61 (2008) 175-182; J. Mokyr, *The gifts of Athena: Historical origins of the knowledge economy* (Princeton 2002); David Landes, *The unbound Prometheus. Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present* (Cambridge 1969).

3. Jan De Vries & Ad Van Der Woude, *The first modern economy. Success, failure and perseverance of the Dutch economy, 1500-1800* (Cambridge 1997) 329-332.

4. Maarten Prak, ‘The market for architecture in Holland, 1500-1815’, in: Laura Cruz en Joel Mokyr (eds.), *The birth of modern Europe: Culture and economy* (Leiden 2010) 35-59.

5. Linda Clarke, *Building capitalism. Historical change and the labour process in the production of the built environment* (Londen 1992).

heel wat andere studies die aantonen dat ook binnen het corporatieve stelsel er heel wat ruimte was voor grootschalige ondernemingsstructuren. Jean-Pierre Sosson toonde met zijn baanbrekende studie over de bouwambachten in het laat-middeleeuwse Brugge aan dat kapitalistische ondernemingsstructuren een veelvoorkomend verschijnsel waren, waar grote kapitaalcrachtige ambachtsmeesters, gesteund op systemen van onderaanneming, bijzonder lucratieve ondernemingen in stand hielden.⁶ Gelijkaardige conclusies vallen te trekken uit het recente onderzoek van Merlijn Hurx, met betrekking tot de bouwsector in de Nederlanden tijdens de late middeleeuwen. Ook hij stelde het bestaan vast van een bloeiende bouwindustrie en grootschalige ondernemingsstructuren binnen deze sector.⁷ Ook in latere periodes waren kapitalistische ondernemingsstructuren in de bouwsector een veelvoorkomend verschijnsel. In het zestiende-eeuwse Antwerpen wist Gilbert van Schoonbeke de bestaande corporatieve structuren in te schakelen binnen een grootschalige en bijzonder lucratieve onderneming.⁸ Voor het achttiende-eeuwse Gent stelde Johan Dambruyne eveneens het bestaan vast van een op kapitalistische leest geschoeid ambachtswezen, waar een handvol meesters – waaronder de bekende architect-aannemer David 't Kindt – een zeer lucratieve ondernemingsstructuur in stand hielden.⁹ Ondanks het bestaande onderzoek, blijft het corporatieve luik van deze ontwikkelingen een onderbelicht fenomeen. De relatie tussen de activiteiten van ondernemers en de corporatieve structuren van het bouwambacht, behoeft dan ook nadere studie. Ontplooiden deze ondernemers hun activiteiten ondanks of dankzij de bouwgiilden en hoe dient de rol van deze instellingen dan begrepen te worden?

Om op deze brede vraag een antwoord te bieden, vertrekt dit artikel van een gevalstudie van het Brusselse Vier Gekroondenambacht tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw. Het Brusselse Vier Gekroondenambacht was in feite een koepelorganisatie die vier nauw verwante ambachten verenigde: de metselaars, de steenkappers, de beeldhouwers en de schaliedekkers. Deze specifieke ambachtelijke samenstelling maakt het Vier Gekroondenambacht een bijzonder geschikte case om de relatie tussen corporatisme en ondernemerschap in de bouwsector van naderbij te bekijken. Daarenboven maakt de grote bouwbedrijvigheid die tijdens deze periode ontplooid werd Brussel des te interessanter. Het Brusselse urbanisme maakte de stad immers tot een

6. Jean-Pierre Sosson, *Les travaux publics de la ville de Bruges, xive-xve siècles. Les matériels. Les hommes* (Brussel 1977).

7. Merlijn Hurx, *Architect en aannemer. De opkomst van de bouwmarkt in de Nederlanden, 1350-1530* (Utrecht 2012).

8. Hugo Soly, *Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16de eeuw. De stedenbouwkundige en industriële ondernemingen van Gilbert van Schoonbeke* (Brussel 1977) 419-424.

9. Johan Dambruyne, 'De Gentse bouwvakambachten in sociaal-economisch perspectief (1540-1795)', in: Lis & Soly, *Werken volgens de regels*, 51-105, aldaar 79-90.

unieke casus in de Zuidelijke Nederlanden. De schaal van het bouwen was hierbij ingegeven door een breed scala aan achtergrondfactoren die de bouwwoede in het achttiende-eeuwse Brussel in de hand hebben gewerkt. Deze opmerkelijke bouwbedrijvigheid werd mogelijk gemaakt door een combinatie van de specifieke stedelijke functie, een economische heropleving en een sterke demografische groei.¹⁰ Deze achtergrondfactoren zijn van bijzonder belang voor het functioneren van het ambacht in deze periode. De functie van Brussel als hof en hoofdstad van de Zuidelijke Nederlanden, gaf aanleiding tot een bouwpolitiek die deze machtsconcentratie moest materialiseren.¹¹ Deze politiek werd nog versterkt door de zeer specifieke demografische opbouw van de stad, met een relatief grote vertegenwoordiging van wat we gemakshalve zouden kunnen bestempelen als ‘elitegroepen’, die in de geheel nieuw aangelegde bovenstad, de ideale habitat vond om de theorie van het ‘vivre noblement’ in de praktijk te vertalen.¹² Het bekende Koningsplein, het Warandepark, de Koninklijke Wijk en het statige paleis van Karel van Lotharingen, vormden het ideale decor voor een rondrit per koets of een wandeling langs het park. Ook in de benedenstad werden grootschalige planningsprojecten in de praktijk gebracht, zoals bijvoorbeeld de Nieuwe Graanmarkt en het Sint-Michielsplein (het huidige Martelarenplein).¹³ Daarenboven zorgden deze stedelijke elitegroepen ook voor een sterke vraag naar woningen die een spiegel waren van hun welstand. Daarnaast kende de stad in de tweede helft van de achttiende eeuw een sterke demografische groei. Tussen 1750 en 1800 steeg het Brusselse bevolkingscijfer van 60.000 inwoners naar 74.000.¹⁴ Hoewel de demografische terugval van de voorgaande periode ongetwijfeld voor heel wat leegstand zorgde, was het aantal bestaande huizen niet langer toereikend om aan de bevolkingsgroei tegemoet te komen. Stedelijke elites hadden van deze leegstand immers gebruik gemaakt om verscheidene leegstaande huizen te integreren tot grotere wooneenheden.¹⁵ Het is dan ook dui-

10. Roger De Peuter, *Brussel in de achttiende eeuw. Sociaal-economische structuren en ontwikkelingen in een regionale hoofdstad* (Brussel 1999) 21-53.

11. Christophe Loir, *Bruxelles néoclassique. Mutation d'un espace urbain, 1775-1840* (Brussel 2009) 70-119.

12. Claude Bruneel en Luc Delporte, 'Approche socio-professionnelle de la population bruxeloise en 1783', *Revue du Nord* LXXIX (1997) 463-494, aldaar 467; Brigitte D'Hainaut-Zveny, 'Des parcours dans un dispositif symbolique', in: Kim Bethume & Jean-Philippe Huys (eds.), *Espaces et parcours dans la ville. Bruxelles au XVIIIe siècle* (Brussel 2007) 59-76.

13. Brigitte D'Hainaut-Zveny (ed.), *La Place des Martyrs* (Brussel 1994); Loir, *Bruxelles néoclassique*, 35-64 en 121-144.

14. De Peuter, *Brussel in de achttiende eeuw*, 25-34.

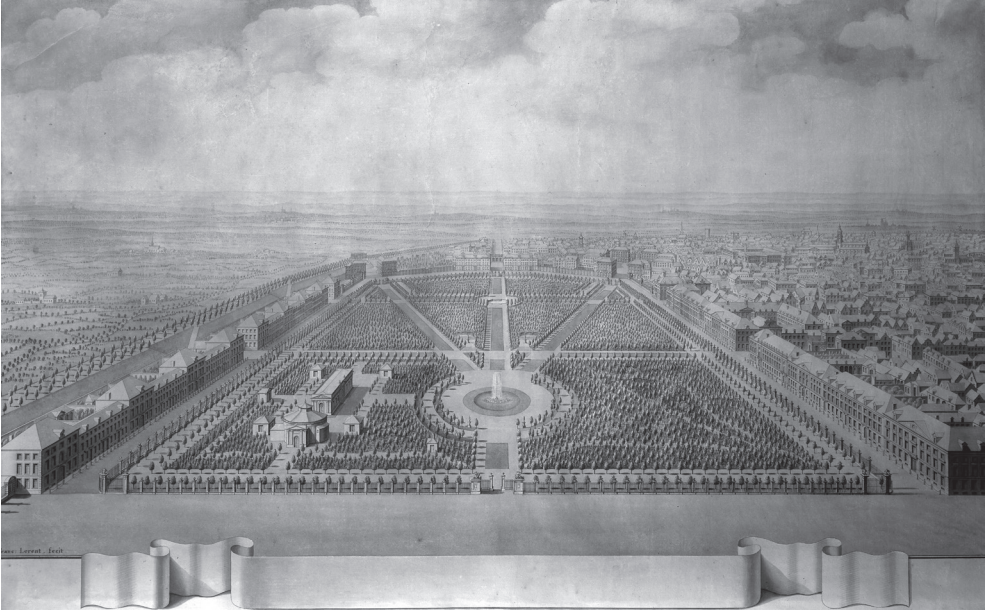
15. Boris Horemans, *Deughdigh ende loffelyck werck: een sociaal-economische studie van het Brusselse Vier Gekroondenambacht tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw* (Masterverhandeling geschiedenis Vrije Universiteit Brussel 2011) 107.

delijk dat de Brusselse bouwmarkt in de tweede helft van de achttiende eeuw heel wat opportuniteiten impliceerde voor ondernemers.

Maar in hoeverre konden deze opportuniteiten ook verzilverd worden door ondernemers? Was de ambachtelijke structuur van de stad Brussel al dan niet een rem op de ontplooiing van ondernemerschap in deze sector? Om op deze vragen een antwoord te formuleren, focust dit onderzoek zich op de publieke werken die in de tweede helft van de achttiende eeuw werden uitgevoerd, wat ook meteen de voornaamste tekortkoming is van dit artikel. Maarten prak toonde – met betrekking tot de noordelijke Nederlanden – immers aan dat publieke werkzaamheden in feite slechts een bijzonder klein aandeel uitmaakten van de totale bouwbedrijvigheid.¹⁶ Toch hoop ik met deze studie aan te tonen dat zelfs binnen het bijzonder beperkte marktsegment van de publieke werken heel wat belangwekkende vaststellingen te doen zijn over deze belangrijke sector.

Om de relatie tussen ondernemerschap en het corporatieve kader nader te belichten, vertrekt dit artikel van een overzicht van de ondernemers die actief waren bij de uitvoering van de grote publieke werken in deze periode. Op basis van de rijke collectie rekeningen, met betrekking tot deze werken, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en het Brussels Stadsarchief, was het mogelijk om de verschillende ondernemers die binnen dit marktsegment werkzaam waren in kaart te brengen. Vervolgens werden deze ondernemers bestudeerd in relatie tot het ambachtelijk kader van de stad. In hoeverre slaagden deze ondernemers er ook in om een corporatieve carrière uit te bouwen en door te dringen tot het bestuursechelon van het ambacht? Om hierop een beter zicht te krijgen, werd aan de hand van de corporatieve archieven de samenstelling van het ambachtsbestuur nagegaan. Daarnaast werd ook ingegaan op de eventuele voordelen van corporatieve bestuursfuncties. Zijn er overeenkomsten te bemerken tussen het ambachtsbestuur en de groep ondernemers, die meer licht kunnen werpen op de vraag in hoeverre een elite van ambachtsmeester er ook daadwerkelijk in slaagde om de markt te monopoliseren? Uit deze vergelijking tussen de ondernemers die actief waren bij de heraanleg van de Brusselse bovenstad en het bestuursechelon van het ambacht, zal blijken dat beide in feite twee zeer verschillende groepen waren. Maar hoe valt deze tweedeling dan te rijmen met een conservatieve corporatieve politiek? Dit brengt me bij de derde en laatste paragraaf van dit artikel, de aard van corporatieve organisaties in het laat-achttiende-eeuwse Brussel. Félicien Favresse en Karin Van Honacker suggereerden reeds dat het Brusselse corporatieve systeem gaandeweg zijn economische functie liet varen en steeds meer zou gaan inzetten op de specifieke politieke functie die

16. Prak, 'The market for architecture', *passim*.

Afb. 1 De Brusselse Parkwijk rond 1780 door François Lorent (Museum van de stad Brussel).

ambachten in het vroegmoderne Brussel bekleedden.¹⁷ De ambachtsdekenen namen immers zitting in de Negen Naties, het zogenaamde derde lid van het Brusselse stadsbestuur, dat een doorslaggevende stem had in het beleid, zeker wat betreft financiële kwesties. Daarnaast vaardigde het corporatieve element van de stedelijke samenleving ook vertegenwoordigers af in de Brusselse Magistraat, waaronder ook de tweede burgemeester.¹⁸ In dit laatste onderdeel wordt dan ook nagegaan in hoeverre het Brusselse Vier Gekroondenambacht zijn rol als economisch-regulatorische instelling nog ter harte nam, waarbij wordt uitgegaan van een analyse van het beleid dat door het ambacht gevoerd werd. In hoeverre was dit beleid inderdaad het gevolg van een gericht streven naar een monopoliepositie op de markt en in hoeverre vormde het corporatieve kader een rem op de ontwikkeling van grootschalige ondernemingsstructuren in het laat-achttiende-eeuwse Brussel?

17. Jean-Jacques Hoebanx, 'Félicien Favresse, 1898-1960', in: Jean-Jacques Hoebanx (ed.), *Etudes sur les métiers bruxellois au moyen âge* (Brussel 1961) 9-18, aldaar 18; Karin Van Honacker, 'De politieke cultuur van de Brusselse ambachten in de achttiende eeuw: conservatisme, corporatisme of opportunisme?', in: Lis & Soly, *Werken volgens de regels*, 179-228, aldaar 212.

18. Karin Van Honacker, 'Bestuursinstellingen van de stad Brussel', in: R. Van Uytven (ed.), *De Gewestelijke en Lokale Overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*. (Brussel 2000) 443.

Bouwondernemers te Brussel

De grote stedenbouwkundige projecten die ten uitvoer gebracht werden in de tweede helft van de achttiende eeuw, brachten heel wat bedrijvigheid teweeg in de stad. In dit deel ga ik nader in op de bouwmeesters die door de overheid werden aangesteld om deze werken uit te voeren en onderzoek ik het corporatieve curriculum dat deze personen hebben doorlopen. Uiteraard is het niet de bedoeling om hier een uitgebreide geschiedenis van deze bouwprojecten te brengen. Het is al evenzeer onmogelijk om volledigheid na te streven in dit korte overzicht. Ik beperk me dan ook tot enkele voorbeelden die meer licht werpen op de voornaamste spelers die hier actief waren.

Met de Paleisbrand van 1731 verloor de Landvoogdes, Maria-Elisabeth van Oostenrijk, haar statige onderkomen en verhuisde zij noodgedwongen naar het nabijgelegen en ietwat vervallen Hof van Nassau. Toen in 1744 de flamboyante prins Karel van Lorreinen als landvoogd werd benoemd, maakte hij onmiddellijk plannen voor een gloednieuw paleis dat in overeenstemming was met het prestige van zijn nieuwe functie. Het resultaat was een majestueus paleis dat vandaag nog steeds het straatbeeld van de Zennestad kleurt. De eigenlijke werkzaamheden werden aangevat in 1757 en zouden pas voltooid worden in 1780, na de dood van de Landvoogd.¹⁹ Een bouwmeester die bijzonder actief was bij de bouw van het paleis was meester metselaar Johannes Denhieu. Het leeuwendeel van de metselwerken aan het nieuwe paleis van de landvoogd werden door Denhieu uitgevoerd, zoals blijkt uit de vele bewaarde rekeningen in het huisarchief van de Landvoogd.²⁰ Denhieu ontving voor de uitgevoerde werken minstens f35.000 (53.847 daglonen van een geschoolde metselaarsgezel).²¹ Over de precieze identiteit van Denhieu is weinig bekend. Hij verwierf het poorterschap van de stad Brussel op 14 december 1752.²² Kort nadien, in 1753 of 1754, werd hij ook lid van het Vier Gekroondenambacht.²³ Denhieu bleef actief tot 1766. De opvolging werd voorzien door meester-metselaar Johannes Carmon. Carmon kocht op 10 januari 1766 het poorterschap

19. Claudine Lemaire, *Het paleis van Karel van Lorreinen, 1750-1980* (Brussel 1981).

20. Algemeen Rijksarchief (verder ARA), Huisarchief van Karel van Lorreinen (Verder HAKVI), bundels 60-76.

21. Om de bedragen die in dit artikel ter sprake komen enigszins in perspectief te plaatsen wordt het bedrag tevens in aantal daglonen uitgedrukt. Een geschoolde metselaarsgezel verdiende in het achttiende-eeuwse Brussel een dagloon van 13 stuivers (f0,65). Een ongeschoolde gezel had een dagloon van 8 à 9 stuivers. Men raadplege hiervoor de opmerkingen in A.P.D. De Gomicourt, *Le voyageur dans les pays-bas Autrichiens ou lettres sur l'état actuel de ces pays* II (Amsterdam 1782) 56. Vergelijk ook met de opmerkingen in Dambryne, 'De Gentse bouwvakambachten', 87-88.

22. J. Caluwaerts en H. Simonart, *Poorters van Brussel, 1695-1795* (Herent 2000) 119.

23. Rijksarchief Anderlecht (verder RAA), Ambachten en Gilden van Brabant (verder AGB), 922.

van de stad, en vermeldde daarbij dat hij een onderkomen had gevonden bij Denhieu, die bovendien *'kenisse aen syne hoogheydt'* was.²⁴ Denhieu en Carmon waren dus zeker geen onbekenden voor elkaar, en vermoedelijk werkten zij nauw samen. Op 5 juni 1766 trad ook Carmon uiteindelijk toe tot het Vier Gekroondenambacht.²⁵ Het is echter opvallend dat Carmon reeds in de stad actief was als metselaar nog voor hij het meesterschap had verworven. De eerste rekeningen die van hem bewaard bleven dateren van 1764.²⁶

Het afbranden van het oude paleis van de landvoogd, in 1731, opende ook heel wat perspectieven voor een mogelijke heraanleg van de bovenstad.²⁷ Het zou echter nog tot 1776 duren vooraleer een aanvang werd gemaakt met betrekking tot de heraanleg van de bovenstad. Een bouwmeester die hierbij onmiddellijk in het oog springt is Louis Montoyer, een steenkapper uit Mariemont die in de leer ging bij architect Louis-Benoit Dewez, die zelf zeer actief was bij het ontwerp van de Brusselse bovenstad.²⁸ Op 16 december 1778 verwierf Montoyer het poorterschap van de stad Brussel, en kort daarop, meer bepaald op 15 april 1779, trad hij als meester steenkapper toe tot het Vier Gekroondenambacht.²⁹ Ondanks het feit dat Montoyer dus allerminst kon bogen op een corporatief verleden te Brussel, slaagde hij er zeer snel in om een grootscheepse onderneming op te zetten die ongetwijfeld bijzonder lucratief was, daar hij architect en aannemer in één persoon verenigde. Zo trad hij bijvoorbeeld op als architect en aannemer bij de bouw van de kerk van Sint-Jacob-op-de-Koudenberg, een project waarvoor hij ongeveer f65.000 factureerde aan de Koudenbergabdij (100.000 daglonen).³⁰ Ook bij de aanleg van de Warandewijk speelde hij een belangrijke rol. Nadat architect Dewez Brussel opnieuw had ingeruild voor Parijs, kwam Montoyer meer op het voorplan te staan. Als architect keek hij toe op de uitvoering van de plannen van Dewez, maar ook bij de werkzaamheden zelf speelde Montoyer een hoofdrol. Aan de noordoostelijke zijde van de nieuwe Warandewijk vormde het gloednieuwe gebouw van de Kanselarij en de Raad van Brabant het hoogtepunt van de gehele bovenstad. Montoyer was veruit de voornaamste leverancier van gekapte steen bij de bouw van de gloednieuwe Raad van Brabant. Zo leverde hij de acht enorme zuilen die de hoofdingang van het gebouw sieren, de architraven, balustrades, kraagstenen en het enorme fronton.³¹ Gespreid

24. Caluwaerts en Simonart, *Poorters*, 71.

25. RAA, AGB, 922.

26. ARA, AKVL, bundels 60-76.

27. Guillaume Des Marez, *La Place Royale à Bruxelles. Genèse de l'oeuvre, sa conception et ses auteurs* (Brussel 1923) 5-14.

28. Alphonse Wauters, 'Montoyer (Louis-Joseph)', in: *Biographie Nationale* 15, (Brussel 1899), 203-205.

29. Caluwaerts en Simonart, *Poorters*, 94; RAA, AGB, 907bis.

30. RAA, Kerkelijk archief van Brabant (verder KAB), 6851.

31. Willy Van Den Steene, *Het paleis der Natie* (Brussel 1982) 41-42.

over twaalf uitbetalingen, zou Louis Montoyer meer dan f67.000 factureren aan zijn opdrachtgever (103.077 daglonen).³²

Een soortgelijk geval deed zich voor bij de metselwerken aan het nieuwe raadsgebouw. De constructie van de funderingen alsook de metselwerken van het nieuwe raadsgebouw werden op 14 juli 1778 uitbesteed aan twee meester-metselaars die de handen in elkaar hadden geslagen: Gilles-Joseph Descamps en Olivier-Joseph Lespirt. De bouwmaterialen werden door de bouwheer geleverd en de aannemers dienden enkel te voorzien in het nodige gereedschap en de stellingen. Nadat de funderingen voltooid waren, werden Descamps en Lespirt op 15 februari 1779 opnieuw aangenomen om ook het overige metselwerk aan het raadsgebouw en de kanselarij uit te voeren. De bouwmaterialen werden opnieuw door de bouwheer ter beschikking gesteld en de bouwmeester stond in voor de aankoop van het gereedschap. Wat betreft de stellingen werden de lasten verdeeld tussen het Brusselse stadsbestuur en de bouwmeester. Het stadsbestuur leverde de stellingen aan om het buitenmetselwerk uit te voeren, maar de bouwmeesters moesten zelf de houten planken voorzien die nodig waren om op de stellingen te kunnen werken. De stellingen voor de binnenbouw werden dan weer door de aannemers voorzien. Op basis van de rekeningen blijkt dat beide heren een slordige f40.000 (61.539 daglonen) in rekening brachten voor het metselwerk.³³ Ook Descamps en Lespirt waren nieuwkomers in het Vier Gekroondenambacht die vrijwel onmiddellijk na hun toetreding een bijzonder grootschalige en wellicht zeer winstgevende bouwonderneming hadden opgezet. Gilles-Joseph Descamps trad toe tot het ambacht op 26 oktober 1772. Lespirt zou het meesterschap pas verwerven op 22 mei 1778 – een kleine twee maanden voor hij het metselwerk aan het nieuwe raadsgebouw ter harte nam.³⁴

Uit deze gegevens blijkt dat de grote bouwprojecten in de stad een aantal bouwmeesters-ondernemers, die dikwijls van buiten Brussel afkomstig waren, zeker niet ontgaan waren. Zij vestigden zich in de stad, kochten het poorterschap, werden lid van het ambacht en ontplooiden vervolgens een belangwekkende bouwbedrijvigheid. Deze voorbeelden suggereren dat het zeker mogelijk was voor kapitaalkrachtige bouwondernemers om een stevige plaats te verwerven op de Brusselse bouwmarkt. Ondanks het feit dat zij niet konden bogen op een corporatief verleden en slechts vrij recent het meesterschap van het Brusselse Vier Gekroondenambacht verworven hadden, was de corporatieve factor blijkbaar geen rem op de ontwikkeling van hun onderneming. Dit brengt ons echter bij de vraag hoe de rol van het ambacht dan begrepen moet worden. Hoe verhiel deze groep ondernemers zich tot de machtsstructuren binnen het ambacht en in hoeverre slaagden zij erin om

32. Stadsarchief Brussel (verder SAB), Oud Archief (verder OA), 1037, f° 26 v° - 27 r°.

33. SAB, OA, 1037, f° 25 v°-26 r°.

34. RAA, AGB, 907bis.

Afb. 2 Het Brusselse Koningsplein in 1778 door François Lorent (Museum van de stad Brussel).

zelf door te stoten tot het bestuurserchelon, om zo mee te wegen op het corporatief beleid? Om op deze vragen een antwoord te bieden gaan we in het volgende onderdeel nader in op het bestuursniveau van het Vier Gekroonde-nambacht: de dekens.

De ambachtsdeken: bestuurders van het ambacht

De Brusselse ambachten werden bestuurd door de zogenaamde ambachtsdeken. Deze functie was in Brussel van oudsher een verkozen functie, al waren het niet de ambachtsmeesters die hun bestuurders verkozen, maar de stedelijke overheid: de Magistraat. Nadat de patricische leden van de Magistraat door de vorst voor een jaar benoemd waren, verkozen zij, uit een door de uittredende Negen Naties samengestelde lijst, de vertegenwoordigers uit het corporatieve milieu. Samen vormden deze verkozenen de Magistraat, die bevoegd was om vervolgens de ambachtsdeken voor een jaar te benoemen, opnieuw uit een door de uittredende Negen Naties opgestelde lijst.³⁵ Tijdens de achttiende eeuw was de eenjarige ambtstermijn van de ambachtsdeken echter niet langer gangbaar. De Magistraat bleef doorheen deze periode vaak

35. Karin Van Honacker, 'Bestuursinstellingen', 443.

verschillende jaren op post, waardoor ook de ambachtsdekens niet herverkozen werden. Voor de periode 1696-1795 werd de Magistraat, en bijgevolg ook de ambachtsdekens, slechts 31 keer vernieuwd.³⁶

Het Vier Gekroondenambacht werd bestuurd door vier dekens, die eveneens zitting namen in de Negen Naties. Van oudsher hield dit in dat elk ambacht in principe één deken mocht leveren: een metselaar, een steenkapper, een beeldhouwer en een schaliedekker.³⁷ De gelijkheid tussen de ambachtsmeesters die in de corporatieve retoriek gepredikt werd, impliceert dat elke ambachtsmeester in theorie ook een even grote kans had om door te stoten naar het bestuur en politieke vertegenwoordiging van het ambacht. Aan de hand van de ledenlijst van het ambacht, aangevuld met de rekeningen van het ambachtsaltaar in de Sint-Kathelijnekerk, was het mogelijk om voor de periode 1747-1795 het ledenbestand van het ambacht te reconstrueren.³⁸ Voor de periode 1747-1795 werden 169 ambachtsmeesters geïdentificeerd als leden van het ambacht. Vervolgens werd dit ledenbestand vergeleken met de samenstelling van het decanaat van het ambacht.³⁹ Uit deze vergelijking is gebleken dat van een eerlijke verdeling van de ambten onder de verschillende ambachtsleden allerm minst sprake was. In de hier onderzochte periode werd de Magistraat, en bijgevolg ook de Negen Naties, veertien maal hernieuwd.⁴⁰ Rekening houdend met het overlijden van drie zittende dekens, had het Vier Gekroondenambacht in totaal 59 dekenambten te verdelen. Doorheen de onderzochte periode traden 37 verschillende ambachtsdekens op. Slechts een kleine minderheid van de 169 ambachtsmeesters die in de hier onderzochte periode werden geïdentificeerd, te weten 22 percent, slaagde er dus in om door te stoten tot het bestuursehelon van het ambacht. Uiteraard moet hierbij wel het beperkte aantal plaatsen in de Negen Naties in overweging genomen te worden. Wanneer elk van de 59 te verdelen ambten door een unieke ambachtsmeester zou ingevuld worden, bedraagt het percentage iets meer dan 35 percent. Toch zijn er een aantal interessante vaststellingen te doen. Uit de gegevens in tabel 1 blijkt dat 22 van de 37 ambachtsdekens slechts één maal zitting namen in de Negen Naties. Andere meesters verblijdden het gremium echter meerdere malen met hun aanwezigheid. Elf ambachtsdekens

36. Alexandre Henne en Alphonse Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles* 11 (Brussel 1845) 506-561.

37. Guillaume Des Marez, *L'organisation du travail à Bruxelles au xve siècle* (Brussel 1904) 158-178.

38. RAA, AGB, 907 en 907bis. Met ledenbestand worden enkel de ambachtsmeesters bedoeld. De archieven lieten niet toe om ook de gezellen en de leerjongens in kaart te brengen voor de hier onderzochte periode.

39. Uitgegeven in Alphonse Wauters, *Liste chronologique des doyens des corps de métiers de Bruxelles, 1695-1795* (Brussel 1888). Aanvullingen en correcties werden doorgevoerd aan de hand van de rekeningen van het ambachtsaltaar: RAA, AGB, 907.

40. Henne en Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles* 11, 506-561.

werden bedeed met twee legislaturen, twee dekens vervoegden het college twee maal en nogmaals twee dekens schreven maar liefst vier ambtstermijnen op hun palmares.

TABEL 1 *Aantal dekenambten per meester, 1747-1795*

<i>Aantal ambtstermijnen</i>	<i>Aantal meesters</i>
0	132
1	22
2	11
3	2
4	2

Bron: Alphonse Wauters, *Liste chronologique des doyens des corps de métiers de Bruxelles* (Brussel 1888); RAA, AGB, n° 922.

Wanneer we vervolgens deze dekens en hun onderlinge relaties nader bekijken, vallen er opnieuw interessante vaststellingen te doen. Het waren immers voornamelijk enkele gevestigde corporatieve families die erin slaagden om het bestuur van het ambacht naar zich toe te trekken en zelfs door te stoten naar het hoogste stedelijke bestuursorgaan: de Magistraat. Een familie die met kop en schouders boven alle andere ambachtsdekens uitstak, was het geslacht De Vits. De spilfiguur hier was ongetwijfeld Jan-Baptist De Vits. In 1745 zetelde de Vits voor de eerste maal als ambachtsdeken. Hij zou zichzelf het jaar daarop opvolgen als ambachtsdeken en in 1747 nam zijn vader, Josse De Vits, de fakkel over. Josse De Vits zou vier opeenvolgende legislaturen als ambachtsdeken zetelen. In 1761 was het kleinzoon Hendrik-Stephaan De Vits die zitting nam als ambachtsdeken. In 1766 zou deze laatste opgevolgd worden door zijn broer, Frans De Vits. De derde broer, Jan Baptist jr. De Vits, legde in 1776 de eed af als deken en zou drie opeenvolgende ambtstermijnen aanblijven als deken, tot 1787. Na de dood van deken Antoon De Proost in 1773 volgde Hendrik-Stephaan De Vits de betreurde deken op. Bijgevolg namen van 1773 tot 1776 twee leden van de familie De Vits gelijktijdig zitting in de Negen Naties.⁴¹ Van 1745 tot 1787 zetelden de leden van de familie De Vits dus ononderbroken in de Negen Naties en bekleedden in de hier onderzochte periode maar liefst 11 dekenambten. In het hogere bestuursecelon van de stad, de Magistraat, was het Jan-Baptist sr. De Vits die een belangrijke speler was. De Magistraat was samengesteld uit zowel patricische leden als raadslieden uit het corporatieve milieu. Vanuit de ambachtelijke middens verkozen de patriciërs een tweede burgemeester, twee ontvangers en zes

41. Alphonse Wauters, *Liste chronologique*, 148; 157; 168; 177; 188; 198; 207; 218-219; 230-231; 242-243; 254; 265; 276; 287; 299.

raadslieden.⁴² De Vits zetelde verschillende opeenvolgende legislaturen in dit orgaan. Van 1753 tot 1775 nam hij zitting in de Magistraat als raadsman. Na de dood van tweede burgemeester Antoine Esselens, in 1775, nam De Vits zijn functie over en bleef tweede burgemeester van de stad tot 1783. Daarna nam hij opnieuw zitting als raadsman tot aan zijn dood op 15 mei 1793.⁴³ De Familie De Vits was dus zonder enige twijfel een sterkhouder in de Brusselse politiek doorheen de tweede helft van de achttiende eeuw en hun invloed op het ambacht moet bijzonder groot geweest zijn.

Ook andere, minder uitgesproken gevallen kunnen in deze aangehaald worden. Zo bijvoorbeeld het tweegeslacht Nicolaas en Robert Grimberghs. Deze schaliedekkers waren beide twee maal deken van het ambacht. Vader Nicolaas nam van 1766 tot 1776 twee opeenvolgende legislaturen plaats in de Negen Naties. Zijn zoon Robert volgde hem in 1776 op en was een eerste maal deken tot 1783. Een tweede ambtstermijn volgde in 1788.⁴⁴ Ook het metselaarsgeslacht Coppens verdient hier een vermelding, al was hun belang in de hier onderzochte periode reeds aan het tanen. Naar alle waarschijnlijkheid speelde de familie Coppens reeds in de zeventiende eeuw een belangrijke rol in het ambacht. François Coppens was deken van 1698 tot 1699 en opnieuw van 1711 tot 1713. Adriaan Coppens nam de fakkel over en nam zitting tijdens de legislatuur 1717-1724. Willem Coppens schreef twee legislaturen op zijn conto, te weten 1734-1737 en 1740-1741. Gabriël Coppens sluit de lijst af en zetelde van 1758 tot 1761.⁴⁵

Over het algemeen kan gesteld worden dat de bestuursmandaten in het ambacht beperkt bleven tot een groep meesters die konden bogen op een stevigere corporatieve traditie. Het is uiteraard moeilijk om uitspraken te doen over het waarom van dit fenomeen. Het staat vast dat een zekere monopolisering inherent was aan het verkiezingssysteem van de dekens, daar het de uittredende dekens waren die een lijst met mogelijke opvolgers opstelden en ter verkiezing voorlegden aan de Magistraat, waarin het corporatieve milieu evenzeer vertegenwoordigd was. Zo ontstond een eerder beperkt college van dekens die elkaar keer op keer benoemden en een te duchten machtsfactor bleken in het bestuur van de Zennestad. Deze politieke rol van de ambachten was voor de dekens ook een belangrijke bron van inkomsten, daar zij door het stadsbestuur relatief goed verloned werden voor hun opdracht.⁴⁶ Toch lijken niet enkel politieke motieven een rol gespeeld te hebben. Uit een vergelijkende studie tussen het stedelijk bouwbedrijf – zijnde de beëdigde ambachtsmeesters in dienst van de stad – en de dekens van het Vier Gekroon-

42. Henne en Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles* 11, 419-423.

43. *Ibidem*, 558-561.

44. Wauters, *Liste chronologique*, 230; 242; 254; 276.

45. *Ibidem*, 30; 73; 91; 109; 127; 207.

46. Henne en Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles* 11, 547-549.

denambacht, blijkt dat er een belangrijke samenhang bestaat tussen de twee. Bestuursmandaten binnen het ambacht openden namelijk de deuren naar lucratieve functies in het stedelijk bouwbedrijf. Meesters die binnen het stedelijk bouwbedrijf werkzaam waren kregen een grote stroom aan niet onaanzienlijke werkopdrachten van het stadsbestuur, zoals ook blijkt uit de bewaarde stadsrekeningen. Zo kreeg stadsmetselaar Hendrik-Stephaan De Vits tijdens het boekjaar 1772-1773 niet minder dan f5.663 (8.713 daglonen) uitbetaald in het kader van zijn functie.⁴⁷

Het publieke stedelijk bouwbedrijf te Brussel heeft tot nog toe op weinig aandacht kunnen rekenen van historici. Brussel verschilde in dit opzicht niet merkkelijk van andere steden, rekening houdend met de inhoudelijke verschillen tussen de verscheidene administraties.⁴⁸ Ik beperk me hier dan ook opnieuw tot een zeer summier overzicht, dat gebaseerd is op het eedboek dat in het stadsarchief bewaard wordt.⁴⁹ Een eerste functionaris was de stadsmetselaar. Doorheen de achttiende eeuw werden meerdere stadsmetselaars aangesteld. Deken Willem Coppens bekleedde de functie tot aan zijn dood in 1742, waarop zijn zoon, Adriaan Coppens, de eed aflegde als stadsmetselaar. Coppens werd op 28 juni 1743 vervangen door Willem Goens, die ambachtsdeken was tijdens de legislatuur 1757-1758.⁵⁰ Deze laatste zou de functie tot 19 februari 1763 in handen houden, waarop Hendrik-Stephaan De Vits hem opvolgde.⁵¹ Voor de hier onderzochte periode is ons slechts één steenkapper bekend die in dienst trad als stadsmeeester, zijnde Petrus Merckaert, zoon van meester steenkapper Henri Merckaert, die in het begin van de achttiende eeuw verscheidene malen deken was van het ambacht.⁵² Ook vader en zoon Grimberghs, die we hoger reeds tegenkwamen als ambachtsdeken, kregen belangrijke functies toebedeeld in het stedelijk bouwbedrijf. Nicolaas Grimberghs legde de eed af als stadsschaliedekker op 14 april 1763.⁵³ Grimberghs werd opgevolgd door zijn zoon Robert, al is het niet geheel duidelijk hoe deze opvolging verlopen is, daar Grimberghs kennelijk nooit de eed als stadsmeeester had afgelegd. Uit de stadsrekeningen blijkt echter wel dat vanaf

47. ARA, *Rekenkamers* (verder RK), 30.554, f° 49v°-51r°.

48. R. Boumans, *Het Antwerpse stadsbestuur voor en tijdens de Franse Overheersing* (Brugge 1965) 138-140; Sosson, *Les travaux*, 161-166; Geert Medema, *Achter de façade van de Hollandse stad: het stedelijk bouwbedrijf in de achttiende eeuw* (Nijmegen 2011); Gea Van Essen, *Het stadsfabrieksambt. De organisatie van de publieke werken in de noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Utrecht, 2011; Jaap Evert Abrahamse, *De grote uitleg van Amsterdam: Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw* (Bussum 2010).

49. SAB, OA, 3062.

50. Wauters, *Liste chronologique*, 198.

51. SAB, OA, 3062.

52. Wauters, *Liste chronologique*, 64; 82.

53. SAB, OA, 798.

1779 alle werken werden uitgevoerd door ‘den meester schaliedecker Grimberghs sone’.⁵⁴ Het is hoe dan ook duidelijk dat corporatieve bestuursposten een belangrijke positie waren om lucratieve ambten als stadsmeester binnen te rijven. Alle gekende stadsmeesters waren immers dekens, oud-dekens of naaste familie van belangrijke ambachtsdekens.

Het is echter opmerkelijk dat de grootschalige bouwondernemers die hoger reeds aan bod kwamen, niet doordrongen tot het bestuursecelon van het ambacht. Meesters als Johannes Carmon, Johannes Denhieu, Gilles-Joseph Descamps, Olivier-Joseph Lespirt en Louis Montoyer, kwamen bij de studie van de ambachtsdekens allerminst op het voorplan. De groep van grootschalige en kapitaalkrachtige ondernemers en de ambachtsdekens waren in feite actief op zeer verschillende terreinen. Daar waar de ambachtsdekens hun activiteiten eerder ontplooiden binnen het stedelijk bouwbedrijf, was de groep ondernemers actief op een heel andere markt, die voornamelijk bestond uit opdrachten van de centrale overheden. Deze ondernemers slaagden erin om bijzonder snel een grootschalige bedrijvigheid op deze markt te ontplooiën, zonder dat zij konden bogen op een sterk corporatief verleden. Deze vaststelling werpt echter onmiddellijk vragen op in verband met de economische rol van het ambacht. In hoeverre probeerde deze gevestigde groep ambachtsmeesters ook de toegang tot de markt af te schermen voor nieuwkomers en in hoeverre was dit corporatief beleid hinderlijk voor de ontplooiing van de ondernemingen van deze nieuwkomers? Om antwoorden op deze vragen te formuleren gaan we in het vervolg van dit artikel nader in op het beleid dat door het ambacht gevoerd werd.

Hoge inkomgelden en ambachtswang: protectionisme en monopolievorming?

Met het recht om de inkomgelden voor nieuwe leden te wijzigen, hadden de ambachten een belangrijk instrument in handen om de toegang tot het meesterschap te reguleren. Vaak worden stijgende entreegelden aangehaald als argument *à charge*, om aan te tonen dat ambachten een actieve politiek voerden om buitenstaanders te weren.⁵⁵ Maar wat leren de archieven van het Brusselse Vier Gekroondenambacht ons over deze thematiek? In hoeverre probeerde de corporatieve elite de toegang tot de markt inderdaad te beperken? Wanneer we de opeenvolgende ambachtsreglementen naast elkaar

54. SAB, OA, 1041.

55. Zo bijvoorbeeld Guillaume Des Marez, *L'organisation du travail*, 78-80; Henri Pirenne, *Histoire de Belgique* 11 (Brussel 1922) 437-438; Sheilagh Ogilvie, ‘Guilds, efficiency, and social capital: evidence from German proto-industry’ in *Economic History Review* LVII, 2004, 286-333, aldaar 308.

leggen, valt inderdaad op dat het ambachtsbestuur doorheen de achttiende eeuw systematisch de intredegeden optrok. Het meestergeld dat door nieuwe meesters aan het Vier Gekroondenambacht betaald moest worden, werd doorheen de achttiende eeuw sterk opgedreven, zoals blijkt uit tabel 2. Tussen 1658 en 1782 steeg dit bedrag gradueel van *f*50 naar *f*265.⁵⁶ Uitgedrukt in daglonen van een geschoolde gezel betekende dit een stijging van 77 naar 408 daglonen. Daarenboven bestond er een belangrijk onderscheid tussen niet-meesterszonen en meesterszonen. Deze laatsten konden lid worden van het ambacht aan veel voordeligere tarieven. Hun bijdrage aan de ambachtskas nam echter eveneens toe, zij het veel minder sterk, namelijk van *f*25 in 1658 naar *f*50 in 1721, een stijging van 39 naar 77 daglonen. Daarna werd voor de meesterszonen geen verhoging meer vastgesteld. Het is dus duidelijk dat het voornamelijk nieuwkomers waren die steeds dieper in hun zakken moesten tasten.

Naast het eigenlijke ambachtsgeld moesten nieuwe meesters nog een aantal andere kosten zien te overbruggen die worden weergegeven in tabel 2. Zo was het proefgeld, dat moest betaald worden ter vergoeding van de dekens en de proefmeesters bij het afleggen van de meesterproef, een eerste financieel obstakel dat moest overwonnen worden. Doorheen de periode 1658-1782 telden kandidaat-meesters hiervoor *f*90 (139 daglonen) neer. In 1782 werd dit bedrag teruggebracht naar *f*50 (77 daglonen). Nieuwe meesters dienden hun ambachtsbroeders ook een *'eerlycke maelyt naer oude gewoonte'* aan te bieden.⁵⁷ Daar waar dit gebruik in de zeventiende eeuw nog goed ingeburgerd was, stelt men vanaf het einde van deze eeuw vast dat nieuwe meesters steeds vaker een geldsom neertelden voor *'den uytcoop van de maelyt'*. In eerste instantie was het gebruikelijk om hiervoor *f*52,5 te betalen (81 daglonen).⁵⁸ Het ambachtsreglement van 1721 stipuleerde echter dat meesters voortaan *f*100 (154 daglonen) moesten ophoesten voor de maaltijd.⁵⁹ Ook in andere ambachten – zowel binnen als buiten Brussel – werd de maaltijd gaandeweg vervangen door een geldsom.⁶⁰ Op 15 juli 1773 verving de Brusselse Magistraat de maaltijden door een financiële bijdrage, met het oog op het rechtekken van de belabberde financiële situatie waarin heel wat ambachten verzeild waren geraakt.⁶¹ Daarnaast moesten nieuwe meesters nog *f*4 betalen voor

56. SAB, OA, 1320, f° 417 r°-429 r°; 1326, f° 465 r°-466 v°; 1308, f° 3 r°-7 v°; 1313, pp. 659-664.

57. SAB, OA, 1320, f° IIII^c XVII r°-IIII^c XXIX r°.

58. RAA, AGB, 896.

59. SAB, OA, 1313, pp. 659-664.

60. Harald Deceulaer en Frederik Verleysen, 'de politiek van de gebraden gans', in Margot De Koster (e.a.) (eds.), *Werken aan de stad. Stedelijke actoren en structuren in de zuidelijke Nederlanden, 1500-1900*, (Brussel 2011) 191-208, aldaar 201-204.

61. SAB, OA, 1340, f° 591.

het gebruik van de stoelen op de ambachtskamer en *f*1 schenken ten voordele van de wezen van de stad.

TABEL 2 Evolutie en samenstelling van het entreegeld

	1658				1701			
	NM		MZ		NM		MZ	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Proefgeld	90	45,5	90	52	90	35	90	41
Ambachtsgeld	50	25	25	15	65	25	25	11
Maaltijdgeld	52,5	27	52,5	30	100	38	100	45
Stoelgeld	4	2	4	2	4	1,5	4	2
Wezengeld	1	0,5	1	1	1	0,5	1	1
Totaal	197,5	100	172,5	100	260	100	220	100

	1721				1782					
	NM		EMZ		MZ		NM		(E)MZ	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Proefgeld	90	25	90	41	90	37	50	12	50	–
Ambachtsgeld	165	46	25	11	50	20	265	63	?	–
Maaltijdgeld	100	27,5	100	45	100	41	100	24	100	–
Stoelgeld	4	1	4	2	4	1,5	4	1	4	–
Wezengeld	1	0,5	1	1	1	0,5	1	<1	1	–
Totaal	360	100	220	100	240	100	420	100	?	–

Legenda: NM = nieuwe meesters; EMZ = eerste meesterszoon; MZ = meesterszoon.

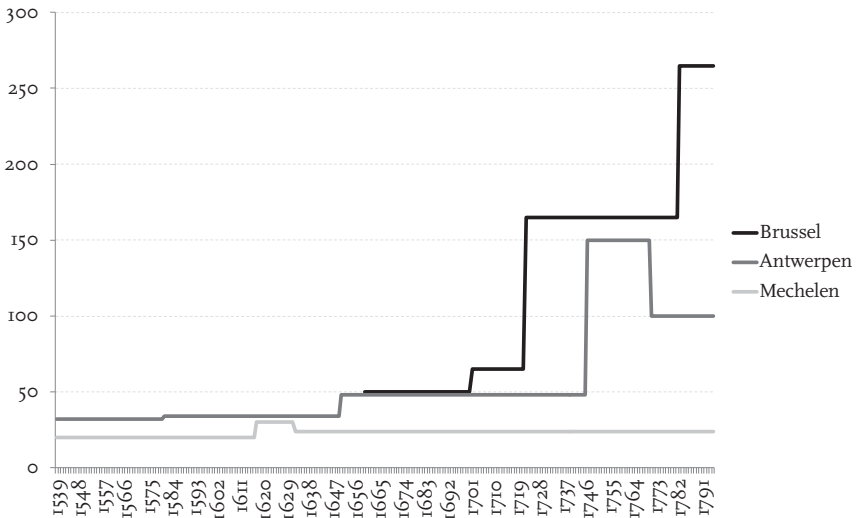
Bronnen: SAB, OA, 1320, f° 417 r°-429 r°; 1326, f° 465 r°-466 v°; 1308, f° 3 r°-7 v°; 1313, pp. 659-664.

De financiële drempel die door nieuwe meesters overschreden moest worden nam dus bijzonder sterk toe in de periode 1658-1782. Hiermee sluit het Brusselse Vier Gekroonden-ambacht aan bij een algemeen waarneembare tendens in de achttiende eeuw. Ook heel wat andere ambachten kenden immers een sterke stijging van de entreegelden in deze periode, zowel in Brussel als daarbuiten.⁶² Het Brusselse Vier Gekroonden-ambacht was echter een bijzonder sterke stijger wanneer we kijken naar vergelijkbare ambachten in verschillende steden. Grafiek 1 geeft de evolutie van het entreegeld weer in de Vier Gekroonden-ambachten in Brussel, Antwerpen en Mechelen. Te Antwerpen, dat doorheen de jaren eveneens een bijzonder sterke stijging van het inkomgeld heeft gekend, betaalde een nieuwe meester *f*100 in 1782. Te Mechelen betaalde men slechts *f*25 entreegeld. Wanneer we voor Brussel nog de verschillende bijkomende kosten voor nieuwe meesters in overweging nemen, was de stijging nog veel sterker. Daar waar een niet-meesterszoon

62. Bert De Munck, *Technologies of learning. Apprenticeship in Antwerp guilds from the 15th century to the end of the Ancien Régime* (Turnhout 2007) 161-169.

in 1658 nog *f*197,5 (304 daglonen) betaalde voor het entreegeld, proefgeld, maaltijdgeld, stoelgeld en wezengeld, steeg dit bedrag naar *f*420 in 1782 (647 daglonen). Daarbij kende voornamelijk het ambachtsgeld een sterke toename van 25 naar 63 percent van het totale bedrag. Voor meesterszonen was de stijging relatief beperkt. In 1658 betaalden zij nog *f*172,5 (266 daglonen), wat nauw aanleunt bij het bedrag dat door niet-meesterszonen moest betaald worden. In 1701 steeg dit bedrag naar *f*220 (339 daglonen) en vanaf 1721 werd er een onderscheid gemaakt tussen de eerstgeboren en de overige meesterszonen. Deze laatsten moesten voortaan *f*240 ophoesten (370 daglonen). Deze bedragen kunnen allerminst verwaarloosbaar genoemd worden, zeker wanneer we rekening houden met de lonen in de bouwsector, in combinatie met de stijgende levensduurte.⁶³

GRAFIEK 1 De evolutie van de entreegelden in de Vier Gekroondeambachten te Antwerpen, Brussel en Mechelen

Bronnen: SAB, OA, 1320, f° 417 r°-429 r°; 1326, f° 465 r°-466 v°; 1308, f° 3 r°-7 v°; 1313, pp. 659-664; Stadsarchief Mechelen (verder SAM), Metselaars, glazenmakers en steenkapers (verder MGS), 2; Floris Prims, *Geschiedenis van Antwerpen VIII-11* (Antwerpen 1942) 88-91; Floris Prims, *Geschiedenis van Antwerpen IX-11* (Antwerpen 1947) 51-54.

Het ambacht voerde een beleid dat er sterk op gericht was om arbeid buiten het corporatieve kader in de kiem te smoren. Wanneer we de bewaarde ambachtsreglementen naast elkaar plaatsen, valt op dat het ambachtsbestuur zich in belangrijke mate inspande voor het concentreren van arbeid binnen

63. Charles Verlinden (ed.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (13e-19e eeuw)* II (Brugge 1973) 486-495.

het ambacht.⁶⁴ Het ambachtsbestuur hamerde sterk op het feit dat iedereen die de stiel in de stad wilde uitoefenen, ook het lidmaatschap van het ambacht moest verworven hebben. Verschillende processen werden in de loop van de achttiende eeuw gevoerd tegen arbeid buiten dit corporatieve kader. Zo bijvoorbeeld tegen Louis Delpierre, die te Brussel als schaliedekker werkzaam was, zonder evenwel lid te zijn van het ambacht. In 1771 werd hij betrapt, waarop zijn materiaal in beslag werd genomen en hij een geldboete aan het ambacht moest betalen.⁶⁵ Een ander probleem waar het ambacht mee af te rekenen kreeg was het *'insluypen van menighvuldighe vremdelinghen bevrydt wordende door sommige meesters ofte meesters weduwen'*.⁶⁶ Dit was een fenomeen dat in de achttiende eeuw een grote verspreiding kende binnen het Brusselse ambachtsmilieu. Schamele meesters of weduwen verkochten als het ware hun meesterschap aan een ondernemer, om zo het hoofd boven water te houden. De ondernemer die met een schamele meester in zee ging, kon zo geheel zelfstandig ambachtsgebonden werkzaamheden uitvoeren, zonder zelf tot het ambacht te moeten toetreden en de bijbehorende inkomgelden te betalen.⁶⁷ Dat deze praktijk ook in het Vier Gekroondenambacht schering en inslag was, blijkt uit de verschillende reglementen die hierover uitgevaardigd werden door het ambachtsbestuur.⁶⁸ In haar beleid hield het ambachtsbestuur dan ook sterk vast aan de zogenaamde ambachtswang. De combinatie van de sterke nadruk op de ambachtswang en de hoge entregelden lijken te pleiten voor een corporatief kader dat inderdaad probeerde om de markt af te schermen voor nieuwkomers door te toegang tot het meesterschap te bemoeilijken. Het bewaarde bronnenmateriaal pleit echter voor een alternatieve interpretatie van deze gegevens.

Alternatieve verklaringen voor het ambachtsbeleid?

Wanneer we de bovenstaande gegevens vanuit een andere hoek benaderen, verschijnt een heel ander beeld van het Brusselse Vier Gekroondenambacht in de tweede helft van de achttiende eeuw. In 1695 vernielde het bombardement door Maarschalk de Villeroy de gehele Brusselse binnenstad.⁶⁹ In de nasleep van deze gebeurtenis bouwde het Brusselse Vier Gekroondenam-

64. SAB, OA, 1320, f° 417 r°-429 r°; 1326, f° 465 r°-466 v°; 1308, f° 3 r°-7 v°; 1313, pp. 659-664.

65. RAA, Processen van ambachten voor de Raad van Brabant (verder PARB), 631.

66. SAB, OA, 1337, f° 243 v° - 245 r°.

67. Van Honacker, 'De politieke cultuur', 205.

68. RAA, AGB, 894.

69. Maurice Culot (e.a.), *Le bombardement de Bruxelles et la reconstruction qui s'ensuivit* (Brussel 1992); Johan Dambuyne, 'Corporative capital and social representation in the Southern and Northern Netherlands, 1500-1800', in: Prak, *Craft guilds in the early modern Low Countries*, 194-223, aldaar 197-205.

bacht een aanzienlijke schuldenlast op. De heropbouw van het ambachts-huis aan de grote markt, geheel in neoklassieke stijl, maakte immers dat het ambacht in geldnood kwam. Het is niet duidelijk over welke orde van grootte het hier gaat, maar dat het wel degelijk over een zeer aanzienlijk bedrag ging, staat buiten kijf. Het ambachtsbestuur verklaarde in 1701 dat zij *'soo ter saecke vande bombarderinge als andersints vervallen syn in swaere schulden, ende dat het hun onmogelyck was den jaerelycxse het interest van dyen langer te connen vervallen ende betaelen, ten sy dat sy by eenige nieuwhe middelen daerinne wierden gescouereert'*.⁷⁰ In 1782 bedroeg het tekort nog een slordige f25.000 (38.462 daglonen).⁷¹

Deze hoge schuldenlast werpt een ander licht op het schijnbaar bijzonder conservatieve ambachtsbeleid. Het beleid van het ambacht was er immers in de eerste plaats op gericht om deze schuldenlast weg te werken. Het vervangen van de ambachtsmaaltijd door een vaste geldsom was een eerste maatregel die door het ambachtsbestuur genomen werd. Op die manier verwierf het ambacht immers heel wat extra inkomsten. Vervolgens was het optrekken van de entreegelden ongetwijfeld de meest voor de hand liggende oplossing voor de problematische financiële situatie. Precies omdat het ambacht heel wat inkomsten verwierf uit het entreegeld van de nieuwe meesters, werd er bijzonder sterk vastgehouden aan de ambachtswang. Door streng op te treden tegen arbeid buiten het corporatieve kader, verzekerde het ambacht zich immers van deze inkomsten. Door het ontbreken van ambachtsrekeningen voor de tweede helft van de achttiende eeuw, is het jammer genoeg niet mogelijk om na te gaan welke effecten de verhoging van de intredegelden met zich mee bracht. Wanneer we ons bedienen van de ledenlijst van het ambacht voor de periode 1764-1795, tekent zich echter een licht dalende trend af. Zeker na 1782, de laatste verhoging van het entreegeld, leek de instroom aan nieuwe meesters sterk terug te vallen.⁷² Hierdoor zijn we eerder geneigd om aan te nemen dat dit beleid op lange termijn geen uitkomst bood. Met het verlagen van het proefgeld in 1782, dat enkel ten goede kwam aan de proefmeesters en de dekens, probeerde het ambacht mogelijk nog een tegemoetkoming te doen naar nieuwe meesters, al was het effect hiervan naar alle waarschijnlijkheid verwaarloosbaar.⁷³

Bert De Munck kwam eerder al tot zeer gelijkaardige conclusies voor de Antwerpse ambachten. Ook in de Scheldestad hadden heel wat ambachten een aanzienlijke schuldenlast opgebouwd, die zij trachtten weg te werken door de meester gelden op te drijven. Deze maatregelen boden evenwel geen lange-termijnoplossing voor het wegwerken van de tekorten, daar ze kan-

70. SAB, OA, 1326, f° 465 r°- 466 v°.

71. SAB, OA, 1313, pp. 659-664.

72. SAB, OA, 1313, pp. 659-664.

73. Ibidem. Zie ook tabel 2.

didaat-meesters afschrikten om toe te treden tot het ambacht, waardoor de heilzame effecten van dit beleid teniet gedaan werden.⁷⁴ De Munck meent dan ook dat de ambachten eerder inclusieve instellingen waren, die meer te winnen hadden bij een sterk aanzwellend ledental, dat een belangrijke bron van inkomsten was.

Het lijkt er dan ook op dat de grootschalige ondernemers die in het eerste deel van dit artikel ter sprake kwamen, weinig hindernissen ondervonden bij hun intrede tot het ambacht. De hoge entreegelden vormden voor deze kapitaalcrachtige ondernemers waarschijnlijk geen belemmering. De enorme omvang van de projecten waarin zij actief waren, maakten immers dat deze investering bijzonder snel terugverdiend kon worden. Maar in hoeverre vormde het corporatieve carcan een beknotting van de ontplooiing van deze op kapitalistische leest geschoeide ondernemingen? Uit het bronnenmateriaal blijkt dit geenszins. Wanneer we de opeenvolgende ambachtsreglementen naast elkaar leggen, valt meteen de veranderende inhoudelijke teneur van deze documenten op. Het ambachtsbestuur liet zich steeds minder in met de regulering van arbeid binnen de corporatieve context. Daar waar in het ambachtsreglement van 1658 de beperkingen inzake bedrijfs grootte, verloning van arbeid, werkuren, kwaliteit van bouwmaterialen enzomeer nog meticuleus werden uiteengezet,⁷⁵ zijn soortgelijke bepalingen geheel afwezig in de latere reglementeringen.⁷⁶ De reglementen uit 1701, 1721, 1736, 1739, 1754 en 1782 zijn documenten waarin voornamelijk financiële bekommernissen centraal staan en die hoegenaamd geen maatregelen bevatten om de arbeidsmarkt te reguleren. Het lijkt er dan ook op dat eens men lid was van het ambacht, men van het ambachtsbestuur een vrijgeleide kreeg om het bedrijf naar eigen goeddunken te organiseren. Ook het geheel uitblijven van processen tegen de bedrijfsvoering van bepaalde meesters lijkt hierop te wijzen. Het ambacht voerde immers wel processen tegen werklieden die geen lid van het ambacht waren, zoals hoger reeds werd aangehaald, maar van processen tegen meesters vertonen de geraadpleegde archieven geen enkel spoor voor de hier onderzochte periode.

De ambachtskas van de Vier Gekroonden had heel wat te winnen bij een weinig gereguleerde arbeidsmarkt. Onvrije arbeid had immers belangrijke voordelen voor de ambachtsmeesters in vergelijking met zijn vrij tegenhanger. Waar een gezelschap in het achttiende-eeuwse Brussel een dagloon van 13 à 14 stuivers verdiende, verdiende een ongeschoolde arbeider slechts 8 à 9 stuivers per dag.⁷⁷ In vele ambachten droegen onvrije arbeiders dan ook de voorkeur weg van de ambachtsmeesters, daar deze veel goedkoper waren

74. De Munck, *Technologies of learning*, 97-109.

75. SAB, OA, 1320, f° 417 r°-429 r°.

76. SAB, OA, 1326, f° 465 r°-466 v°; 1308, f° 3 r°-7 v°; 1313, pp. 659-664.

77. cf. supra.

en belangrijke schaalvergrotingen in de bedrijfsvoering toelieten.⁷⁸ Daarenboven was het absoluut geen noodzaak voor meesters om hoger opgeleide en duurder gezellen in dienst te nemen. De specifieke taakverdeling op de bouwwerf en het al bij al weinig technische takenpakket dat door de arbeiders diende uitgevoerd te worden, maakte dat ambachtsmeesters veel meer te winnen hadden bij een grote groep laagopgeleide en goedkope arbeiders, dan bij een eerder beperkte en bovenal duurder groep hoogopgeleide gezellen. Onvrije arbeiders hadden daarenboven ook belangrijke financiële voordelen voor de noodlijdende ambachtskas. Geschoolde gezellen betaalden immers een jaarlijkse bijdrage van zes stuivers aan het ambacht, waar ongeschoolde arbeiders een halve stuiver per werkdag bijdroegen, wat op jaarbasis dus aanzienlijk meer was dan de vrije gezellen.⁷⁹

De bronnen die ons toelaten om de gezellen en leerjongens van het ambacht te onderzoeken, zoals ledenlijsten en dergelijke meer, zijn jammer genoeg niet langer voorhanden. Uit de weinige beschikbare gegevens die hierover bewaard bleven, blijkt echter dat vrije arbeid – te begrijpen als vrije gezellen, die een leertijd achter de rug hadden – in feite een vrij schaars gegeven geworden was binnen het Brusselse Vier Gekroondenambacht in de hier onderzochte periode. De nijverheidstelling uit 1738 leert ons dat het ambacht op dat moment 167 tot 252 gezellen en negentien leerjongens telde.⁸⁰ In 1760 telde het ambacht nog 13 leerjongens, wat in feite bijzonder weinig is voor een stad als Brussel.⁸¹ Wanneer we kijken naar het aantal leerjongens in Mechelen, een stad die vier maal kleiner is dan Brussel, valt op dat het Vier Gekroondenambacht aldaar maar liefst 68 leerjongens telde in 1738.⁸² Het lage aantal leerjongens in Brussel moet dan ook geresulteerd hebben in een laag aantal vrije gezellen. Het lijkt er daarenboven op dat er al langer een zeer gespannen sfeer bestond tussen de vrije gezellen en het ambacht. In 1682 verkregen de vrije gezellen immers de toestemming van het stadsbestuur om een eigen armenbus op te richten.⁸³ Er is verder weinig geweten over deze bus, maar deze scheiding tussen arbeiders en patroons is veelzeggend over de relatie tussen beide groepen. Soortgelijke evoluties waren ook in heel wat hoedenmakersambachten te onderscheiden, waar de scheiding tussen ambacht en gezellen resulteerde in een goed georganiseerd netwerk van gezellenvereni-

78. Dambruynne, 'De Gentse bouwvakambachten', 87-89; Bert De Munck, 'Meritocraten aan het werk. Deregulering van de arbeidsmarkt bij de Antwerpse timmerlieden in de achttiende eeuw' in *Bijdragen tot de geschiedenis* 87 (2004) 87-106.

79. SAB, OA, 1308, f° 3 r° - 7 v°.

80. Van Honacker, 'De politieke cultuur', 179-228.

81. RAA, PARB, 606.

82. Jozef Verbeemen, 'De Mechelse economie rond 1740', *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore* 19 (1956) 79-86.

83. Guillaume Des Marez, 'Les transformations de la ville de Bruxelles au xviiie siècle et les métiers de la construction', in: Guillaume Des Marez, *Etudes inédites* (Brussel 1935) 128-142.

gingen, al liep het voor het Vier Gekroondenambacht zeker niet zo'n vaart.⁸⁴ Het lijkt er echter op dat in Brussel steeds hoger werd ingezet op onvrije arbeid, daar dit zowel voor de ambachtsmeesters als het ambacht zelf belangrijke financiële voordelen met zich bracht.

Conclusie

Heel wat bestaand onderzoek over de bouwsector stelde reeds het bestaan vast van grootschalige ondernemingsstructuren binnen deze industrie. Dit artikel ging dieper in op de relatie tussen de ontplooiing van ondernemerschap en het corporatieve kader in de vroegmoderne stedelijke economie. Daarvoor werd uitgegaan van een gevalstudie van het Brusselse Vier Gekroondenambacht in de achttiende eeuw. Uit het onderzoek blijkt het bestaan van twee specifieke groepen in de Brusselse bouwsector tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw. Een eerste groep betreft een aantal kapitaalkrachtige en grootschalige bouwondernemers, die voornamelijk actief waren bij de ingrijpende stadsheerzanleg die Brussel tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw onderging. Ondanks het feit dat zij niet konden bogen op een corporatief verleden in de stad, slaagden deze ondernemers erin om bijzonder snel het lidmaatschap van het ambacht te verwerven en hun onderneming te ontplooien. Anderzijds stelden we het bestaan vast van een corporatieve elite, bestaande uit enkele invloedrijke families, die het bestuur van het gilde wist te monopoliseren en zo ook een belangrijke rol speelde in het politiek bestel van de stad Brussel. Uit het onderzoek bleek ook dat deze posities een belangrijke opstap waren naar functies binnen het stedelijk bouwbedrijf; een aanstelling die ook zorgde voor een belangrijke stroom aan bouwwerkzaamheden in opdracht van de stedelijke overheden.

Het bestaan van deze twee zeer specifieke groepen, roept echter heel wat bijkomende vragen op in verband met de eigenlijke rol van het ambacht. In hoeverre vormde het ambacht een rem op de ontplooiing van ondernemerschap in de bouwsector? Aanhangers van de conservatieve strekking binnen het huidige ambachtsdebat menen dat corporatieve instituties door hoge entreegelden de markt voor nieuwkomers probeerden af te sluiten en de arbeid te monopoliseren ten voordele een zeer beperkte groep meesters. Uit het onderzoek blijkt echter dat de hoge meestergelden veeleer de uitkomst waren van een beleid dat erop gericht was om de enorme schuldenberg van het ambacht terug te dringen. Deze verhoging was de enige werkbare oplossing voor de financiële problemen van het ambacht. Precies om

84. Catharina Lis en Hugo Soly, 'De macht van "vrije arbeiders": collectieve acties van hoedenmakersgezellen in de Zuidelijke Nederlanden', in: Lis en Soly, *Werken volgens de regels*, 15-50.

zich te verzekeren van deze inkomsten, voerde het ambacht een beleid dat er sterk op gericht was om iedereen die de stiel binnen de stad beoefende ook daadwerkelijk te laten toetreden tot het ambacht, met strenge straffen voor wie niet aan deze ambachtsdwang tegemoetkwam. Het Vier Gekroondenambacht dient dus voornamelijk begrepen te worden als een inclusieve institutie en allerminst als een exclusief vehicel. Daarenboven bleek uit de analyse van de verschillende corporatieve reglementen dat het Vier Gekroondenambacht tegen de tweede helft van de achttiende eeuw niet langer bekommerd was met zijn economisch-regulatorische functie. Daar waar in vroegere reglementen het reguleren van arbeid een centraal punt was, vervaagde deze bekommernis in de achttiende-eeuwse reglementen, die voornamelijk van financiële aard waren. Het lijkt er dus sterk op dat eens men lid was van het ambacht, men het eigen bedrijf naar eigen goeddunken kon organiseren. Daarmee onderschrijven we de stellingen van Félicien Favresse en Karin Van Honacker, dat de Brusselse ambachten evolueerden tot instelling die niet langer begaan waren met de regulering van de markt en zich eerder richtten op hun politieke rol in de Brusselse samenleving.

Wanneer we teruggrijpen naar de centrale vraagstelling van dit artikel, namelijk of het Vier Gekroondenambacht een rem vormde op de ontplooiing van ondernemingen tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw, dienen we deze vraag eerder negatief te beantwoorden. De corporatieve elite, die erin slaagde om de bestuursposten in het ambacht te monopoliseren en ook een belangrijke rol speelde in het stedelijk bouwbedrijf, legde deze ondernemers in feite geen duimbreed in de weg, wellicht omdat zij in heel andere marktsegmenten actief waren. Hoewel dit artikel nog heel wat vragen oproept en onbeantwoord laat, maakt het duidelijk hoe er binnen de corporatieve constellaties ruimte gecreëerd kon worden voor twee schijnbaar zeer tegenstrijdige groepen. Toch laat het ook belangrijke ambachtelijke groepen onderbelichten. Wat bijvoorbeeld te denken van de ambachtsmeesters die niet onder te brengen zijn in de twee groepen die in dit artikel centraal stonden en die waarschijnlijk weinig te winnen hadden bij het libertaire ambachtsbeleid? Vonden zij een plaatsje op de private bouwmarkt, die hier niet aan bod kwam, werden zij uit de markt geconcurrereerd door de corporatieve elite en de grootschalige ondernemers of zagen zij zich genoodzaakt om in loondienst te gaan werken van rijkere meesters?

Deze studie toont aan dat de stedelijke bouwmarkt veel meer gediversifieerd is dan vaak blijkt uit de bestaande literatuur. Het probleem daarbij is dat deze studies voornamelijk de publieke markt als vertrekpunt hebben. Maarten Prak toonde reeds aan dat publieke werken in feit slechts een zeer klein onderdeel van de markt waren. Uit dit artikel blijkt dat tussen de verschillende opdelingen die binnen deze publieke markt nog kunnen gemaakt worden (centrale overheden – stedelijke overheden), ook bijzonder grote verschillen bestaan wat betreft de uitvoering van de werken. Onderzoek naar de

bouwsector zal dan ook nader moeten ingaan op deze diversiteit aan markten binnen de bouwsector en de ondernemers die hier actief waren. Daarbij zullen interpersoonlijke relaties tussen ambachtsmeesters, leerjongens, gezellen, opdrachtgevers, architecten, financiers en leveranciers van bouwmaterialen een belangrijke rol spelen binnen het gehanteerde verklaringsmodel.

Over de auteur

Boris Horemans studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit Brussel en behaalde vervolgens een bijkomende master in Urban History aan het Centre for Urban History van de University of Leicester. Zijn thesis over de Mechelse bouwsector in de achttiende eeuw werd bekroond met de David Reeder prize for urban history. Sinds 1 oktober 2012 is hij als promovendus verbonden aan het centrum voor Historisch Onderzoek naar Stedelijke Transformatieprocessen (HOST) van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek behandelt de Brusselse bouwsector tijdens de late zeventiende en de achttiende eeuw.

E-mail: boris.horemans@vub.ac.be.